

Вера Ченева

ЗА ИЗРАЗЯВАНЕТО НА ОТСТЪПИТЕЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

I. Отстъпителните отношения са отношения между признаците на предметите, между техните свойства, а не между самите предмети. Те са сложни, защото обединяват, от една страна, причинните, следствените и условните отношения, а от друга страна – противопоставителните. Тези отношения могат да бъдат установени във всички отстъпителни изречения, но в някои от тях доминират, а в някои само съпътствуват основния тип отношения.

Отстъпителните отношения в българския език не са били предмет на специални изследвания. В научните трудове от общ характер или въобще не се споменава за тях и начина на изразяването им, или само се посочват предлозите и съюзите, които експлицират отстъпката в простото и сложното изречение.

В граматиката на Ив. Момчилов¹ не се разглеждат нито обстоятелствата за отстъпка, нито сложните съставни отстъпителни изречения. В своята „Грамматика на българския език“ Ст. Младенов² описва сложното съставно изречение с подчинено обстоятелствено за отстъпка, изброява съюзите и морфологичните форми на глаголите-сказуеми и изтъква ролята на усилителната частица и (с. 391 — 392). Но когато описва „приглаголните пояснения“, той не отделя обстоятелството за отстъпка (с. 362 — 365). В „Българска граматика“ П. Калканджиев³ посочва предлозите **без** и **при**, с помощта на които могат да бъдат изразявани и отстъпителни отношения в простото изречение (с. 311 — 313), но в раздела за обстоятелственото пояснение също не обособява като отделен разред обстоятелството за отстъпка (с. 355). Сложните съставни изречения с подчинени отстъпителни са обособени в отделна група според семантиката и съюзните средства (с. 401 — 402). По-подробно средствата за изразяване на отстъпителните отношения в българския език са описани от Н. Костов в неговата „Българска граматика“⁴. За пръв път към предлозите, изразяващи отстъпка, той прибавя и наречния предлог **въпреки**. Авторът изброява най-употребителните отстъпителни съюзи, но не ги представя в речеви образци. Според нас изречението *Умира от глад, пък се перчи като чорбаджия* може да бъде разглеждано като отстъпително-съпоставително, защото, както и самият Н. Костов твърди, то изразява „несъвместимост между две действия, състояния, качества“ (с. 233).

В „Нова българска граматика“ А. Теодоров-Балан⁵ отделя групата на отстъпителните съюзи (с. 349), но и в неговата граматика не са описани изреченията с отстъпителна семантика, макар че изречението *И да съм мащеха, пак ще се*

грижа за него правилно се определя като “допустително”, изразяващо отстъпка с отсянка на “допускане”. В “Основна българска граматика” Л. Андрейчин⁶ много подробно анализира отделните разреди обстоятелствени пояснения, но сред тях няма обстоятелствено пояснение за отстъпка. И това е необяснимо, защото предлогът **въпреки** е определен като отстъпителен (с. 347).

Отстъпителните отношения и средствата за изразяването им са описани по-подробно в учебниците на Л. Андрейчин, М. Иванов, К. Попов⁷, на К. Попов⁸ и в българската академична граматика⁹. Трябва обаче да се отбележи, че в посочената академична граматика обстоятелствените пояснения за отстъпка за разлика от сложните отстъпителни изречения са представени непълно. Посочени са само предлозите **при** и **без** (с. 201), а наблюденията върху нашия илюстративен материал показват, че най-употребяваният предлог в българските прости отстъпителни изречения е наречният предлог **въпреки**. В последно време с отстъпително значение се употребява и наречно-предложното съчетание **независимо от**, на което, както ще бъде доказано, трябва да бъде признат статут на предлог.

Непълно е описано обстоятелственото пояснение за отстъпка и в “Синтаксис на съвременния български книжовен език” на Ив. Недев¹⁰. Авторът само илюстрира посоченото обстоятелствено пояснение с няколко примера, без да прави подробна структурно-семантична характеристика на тази категория (с. 118). Отделни сведения за средствата за изразяване на отстъпителните отношения в българското просто и сложно изречение могат да бъдат намерени в работите на И. Васева¹¹, Е. Георгиева¹², З. Г. Мутафчиева¹³.

Изложеният пълен обзор на разработките върху отстъпителните изречения в българския език дава основание да бъде направен изводът, че в българската синтактична наука са разглеждани само сложните съставни изречения с подчинено обстоятелствено за отстъпка. За отстъпителните отношения в българското просто изречение има само отделни забележки при анализите на други синтактични категории.

Наблюденията върху илюстративния материал показват, че в простото изречение отстъпката се изразява с разнообразни средства — чрез обстоятелствата за отстъпка и чрез обособените и еднородните части в усложненото просто изречение.

В тази статия ние си поставяме за цел от позицията на структурно-семантичния синтаксис да изследваме отстъпителните отношения в българското просто изречение и да опишем средствата за тяхното изразяване. Всяко езиково средство се разглежда със своите синтагматични и парадигматични свойства, защото то може да бъде изследвано обективно само ако бъдат отчитани многобройните му връзки и отношения с другите езикови явления, на които се противопоставя или с които се съпоставя¹⁴.

Отстъпката може да бъде определена като “отношение между две противодействащи явления, едното от които се реализира независимо от противодействието на другото”¹⁵. Във формално отношение всяка отстъпителна конструкция се състои от две части: частта, означаваща действието, основанието, отстъпката, и частта, означаваща противоречивото, неочаквано следствие. Напр.: *Макар че бях сама пред клавишите, усмивката не слизаше от лицето ми*” (Бл. Димитрова).

Анализирайки отстъпителните отношения в простото изречение, ние постоянно се обръщаме към семантичната му структура, разбирана като

абстрактно езиково значение на изречението, начин, форма на представянето на действителността в мисленето и езика.

Предикативните единици в състава на сложното изречение с малки изключения се конструират по структурните схеми на простото изречение. Ето защо, изследвайки начините за изразяване на отстъпителните отношения в простото изречение, като илюстрация използваме изречения с различна структура, но при анализа отчитаме само онези семантични компоненти, които участвуват в изразяването на отстъпителната семантика. В някои случаи се анализират само отделни синтаксеми — минимални семантико-синтактични езикови единици, носители на елементарно значение и конструктивни компоненти на по-сложни синтактични построения. Анализираният материал е извлечен от художествени, публицистични, научнопопулярни и научни текстове. Изреченията, които могат да бъдат определени като разговорни, са от художествената литература. Анализирани са 1200 конструкции. Обектът за анализ е строго ограничен. Изследвани са само конструкции с отстъпителна семантика. Но ако определен компонент на изречението носи допълнителна отсянка в значението, това съпътстващо значение непременно се подчертава.

В задачата на това изследване не влиза установяването на стилистичните сфери на използване на различните отстъпителни изречения. Подобна задача изисква да бъде анализиран друг тип материал и да бъде използвана друга методика. Описаните 1200 изречения се разпределят по следния начин: с предлога **въпреки** — 540, с предлога **независимо от** — 348, с предлога **при** — 70, с други предлози — 38, изречения с обособени и еднородни части — 200.

Честотата на употреба на изреченията от различен тип обуславя и структурата на изследването. В първата част са анализирани изреченията с обстоятелствено пояснение за отстъпка, а във втората отстъпителността се разглежда като допълнително значение в сложните семантични структури, където се изразява чрез комплекс от разнообразни средства. Това са изреченията с обособени и еднородни части.

II. 1. Най-разпространеното средство за изразяване на отстъпка в българското просто изречение е обстоятелството за отстъпка. Освен този термин при анализа ние използваме и термина „обстоятелствен израз“. Обстоятелството за отстъпка най-често се отнася към цялата предикативна основа на изречението и не се свързва непосредствено нито с групата на подлога, нито с групата на сказуемото. Както вече беше отбелязано, статистическите данни сочат, че предлогът **въпреки** е най-употребяваният в българското просто изречение с отстъпителна семантика. Той се среща в 56 % от примерите. Съчетателните му потенции са най-големи. Съчетава се със съществителни от различни лексико-семантични групи, означаващи отношения между хора и институции, условия, в които човекът битува, атмосферни явления, фактори, които пречат на дейността на човека. В зависимост от семантиката на съществителното в отстъпителния израз с предлога **въпреки** общото значение **отстъпка** се диференцира по следния начин:

А. Значение 'противоборство, сблъсък на субекта с някакви обстоятелства, игнориране на тези обстоятелства'. За изразяване на това значение предлогът **въпреки** се съчетава с всички посочени групи абстрактни съществителни. Напр.:

*Стефан също се понапи **въпреки** забраната на доктора* (К. Калчев).

Чертите му изразяват радост въпреки претърпените несгоди (Л. Каравелов). *Но въпреки битовите неуредици на другата година отново търсим карти за село Баня* (вестник "Труд"). *Пътуването ни е сравнително добро въпреки мокротата, студа и навалищата* (Й. Радичков). *Въпреки терора вълненията се разрастват* (вестник "Стандарт").

Б. Значение 'съвместяване на два несъчетаеми, несъвместими признака на един и същ субект'.

За експлициране на това значение предлогът **въпреки** се съчетава със съществителни, означаващи външни признаци, черти на характера, възраст, психическо и емоционално състояние, морални категории, мисловни процеси. Напр.:

Ефтерпи му омръзна въпреки безспорната си хубост (Е. Станев). *Въпреки своята душевна дребнавост, въпреки студенината си, въпреки егоизма у нея се е запазило чувството за почитеност* (П. Вежинов). *Дори сега, въпреки седемдесетте години, е поел много задължения върху раменете си* (И. Петров). *Започнах да се смея на глас въпреки мъката си* (Бл. Димитрова).

В. Значение 'съвместяване на две явления, обикновено несъответстващи едно на друго'. За тази група изречения е характерно, че в отстъпителния израз заедно със съществителните се употребяват количествено-именни съчетания. Срв.: *Въпреки петте изпити кафета той бързо заспа* (А. Наковски).

В отстъпителния израз се употребяват съществителни, които означават отрязък от време, фактори, които имат отношение към човешката дейност, съществителни, които назовават отношение в най-широкия смисъл на думата. Напр.:

Пред самата порта на Покрития пазар, широко разтворена въпреки празничния ден и късния час, свиреше гарнизонната музика (Ст. Дичев). *И все пак въпреки всички предпазни мерки един ден Никифор Седларов изчезна* (П. Вежинов). *Въпреки разликата в годините бракът им е щастлив* (Д. Цончев).

Когато в редки случаи се съчетава с конкретни съществителни, предлогът **въпреки** изразява значението 'съчетаване на две явления, обективно несъответстващи едно на друго'. Най-често става дума за съчетаване на несъвместими признаци на субекта и околната среда. Като правило конкретното съществително има определение. Срв.:

В къщата имаше някой въпреки тъмните прозорци (Д. Димов). *Жената на чиновника изглежда отворителна, въпреки всичките си копринени рокли, кадифени кюркчета и диамантени обеци на ушите...* (Л. Каравелов).

В нашия материал има само един пример, в който предлогът **въпреки** се съчетава със съществителни без определение. Срв.: *Той... трепереше въпреки рома* (Б. Априлов). Според нас това е резултат на своеобразна елипса — "въпреки изпития ром".

Предлогът **въпреки** се съчетава и с местоимения. Но в такива случаи става дума за събитие, ситуация, а не за предмет или лице. Отстъпителният израз предполага "събитиен прочит", който се обуславя от съдържанието на предходния контекст. Срв.:

— *Подай му — въпреки себе си произнесе Стоянов* (Ф. Мутафова) — "въпреки себе си" = "въпреки нежеланието си", "въпреки заричанията си, въпреки неприязънта си", т. е. само контекстът може да подскаже вместо какво съществително е употребено местоимението.

Тук му е мястото да отбележим, че отстъпителният израз с предлога **въпреки** се употребява в антонимичен контекст с обстоятелствен израз за причина. Напр.:

*Колкото и да е странно, не **въпреки** тях, а **тъкмо заради тях** са познати и немалко драматизации* (вестник "Култура").

Моносемантичният предлог **въпреки** достатъчно ясно изразява отстъпителните отношения. С това се обяснява фактът, че в конструкциите с този предлог почти не се употребяват актуализиращи частици с аналогична семантика. Примерите с частици са единични. Срв.:

*Днес, **въпреки** преследването му, той все още е разпространен на огромна територия* (вестник "Земя").

Частицата **все още** внася допълнителна отсянка на темпоралност.

В сложната по синтактичната си организация конструкция обстоятелственият израз заема различни синтактични позиции. В препозиция той по-ясно изразява отстъпителното значение, тъй като субектът на речта акцентира несъответствието, противоречието между две явления от действителността. Срв.:

***Въпреки** явното любовно предизвикателство на сойката, той не се намеси* (Елин Пелин). Обстоятелственият израз има значение на факултативно допълнително съобщение. За него е характерна интонацията на вметнатите изрази — понижение на гласа и по-бързо произнасяне в сравнение с интонацията на останалата част на изречението. Напр.:

*Комисията по националната сигурност, **въпреки** ключовата си роля, си е все комисия* (вестник "Дума").

В постпозиция обстоятелственият израз с предлога **въпреки** изпълнява само актуализираща функция, най-често не се обособява и пунктуационно не се отделя. Срв.:

*Не постигнах единомислие по този въпрос **въпреки** многократните спорове на тази тема* (Н. Станева).

От изложеното дотук се вижда, че обстоятелството за отстъпка, изразено с помощта на предлога **въпреки**, е типично за българския език явление и има разностранна комуникативно-синтактична употреба.

За структурата на обстоятелствения израз е характерно отсъствието на формално изразен център-сказуемо, но независимо от това по семантика той се доближава до подчиненото изречение. Именно по тази причина простите отстъпителни изречения с предлога **въпреки** могат да бъдат трансформирани в сложни съставни с подчинено обстоятелствено за отстъпка със съюза **въпреки** че. Срв.:

*И все пак **въпреки** всички предпазни мерки един ден Никифор Седларов изчезна* (П. Вежинов) — * И все пак, **въпреки** че бяха взети всички предпазни мерки, един ден Никифор Седларов изчезна.

Наблюденията над илюстративния материал показват, че съчетавайки се на практика с всички лексико-семантични групи абстрактни съществителни и при определени контекстуални условия и с конкретни съществителни, предлогът **въпреки** "покрива" всички случаи на употреба на останалите предлози, които функционират в отстъпителните изречения.

II. 2. Българският предлог **независимо** от е контаминация на наречието **независимо** и предлога **от**. Той може да бъде определен като синоним на предлога

въпреки¹⁶ — в семантичен и стилистичен аспект. Отстъпителното значение на този предлог е отбелязано и от Ю. С. Маслов¹⁷. Той е вторият по честотност отстъпителен предлог. В нашата извадка е употребен в 36 % от всички отстъпителни конструкции. Съчетава се със същите лексико-семантични групи съществителни и изразява същите оттенъци на отстъпителното значение, както и предлогът **въпреки**. За да не повтаряме изложените по-горе разсъждения, ще се ограничим само с илюстрация на това твърдение.

Независимо от ъгъла на интерпретацията, книгата оставя дълбоки, незаличими следи (Н. Станева). *При африканската скулптура — независимо от външната ѝ статичност — може да се говори даже за динамизъм* (Б. Райнов). *Грите прилагателни не могат да се свързват в едно цяло независимо от нашето желание* (вестник “Култура”). *Но ръцете ми едновременно се съпротивляваха и го галеха независимо от мене* (Бл. Димитрова).

В последното изречение съчетанието “независимо от + местоимение” може да бъде разглеждано като авторско, тъй като в нашата сравнително богата картотека то не се среща у други автори.

Би следвало да се отбележи, че предлогът **независимо от** се употребява и в изреченията, изразяващи отстъпително-разделителни отношения. В простото изречение с обстоятелствен израз разделителното значение, усложнено със семата “произволност”, се изразява и чрез семантиката на съществителното. Срв.:

Тревожи ме по-скоро този масов стремеж да си добре на всяка цена независимо от личните качества (вестник “Континент”) — независимо от това положителни или отрицателни са личните ти качества.

Следва да се отбележи, че предлогът **независимо от** се употребява и със значение ‘самостоятелно, свободно, без чужда намеса’. В изречението обстоятелственият израз изпълнява ролята на обстоятелствено пояснение за начин. Срв.:

По този начин в известна степен движението на чистата печалба става независимо от движението на брутната печалба (вестник “Пари”).

II. 3. Функционирайки в едно от своите многобройни значения, полисемантичният и полифункционален предлог **при** конструира обстоятелствен израз, който в определени условия изразява отстъпителна семантика. В изреченията с обстоятелствен израз с предлога **при** отстъпителните отношения се установяват в случаите, когато в изречението има лексеми, съдържащи в семантиката си семата “несъответствие” или “противоположност”. Не е задължително съществителните в обстоятелствения израз и в основата на изречението да са езикови антоними. Достатъчно е те да бъдат контекстуално противопоставени думи, т. е. думи, които при определени условия са в смислови отношения, организирани по аналогия с антонимичните връзки. Затова може да се твърди, че в изреченията с предлога **при** отстъпителните отношения се установяват и чрез средствата на “скритата граматика”.

При цялото ми калпаво настроение, разсмях се от душа (Ем. Манов). *Ние сме щастливи при всичкото нещастие на историческата си съдба* (М. Семов). *Но при всичката си важност и при всичките си сериозни преимущества байо ви Петър обича и да се пошегува* (Л. Каравелов).

Другата структурна особеност на отстъпителните изречения с предлога **при** е тяхната едносубектност. В основата на изречението субектът е експлициран, а в

обстоятелствения израз е задължителна употребата на притежателно местоимение. Напр.:

При всичката си опитност в живота той не знаеше как да се държи (Г. Стаменов). *При цялата своя задълбоченост в науката мнозинството от участниците в тези семинари бяха хора весели, остроумни, с разнообразни интереси* (списание "Космос").

В по-редки случаи субектите на предикативната основа на изречението и на обстоятелствения израз могат да бъдат различни. Срв.:

При всичкото им старание лицата им никого не можеха да излъжат (Ат. Мандаджиев).

Поради многозначността на предлога **при** в конструкциите от разглеждания тип е особено голяма ролята на актуализиращите частици. Като експликатори на отстъпителното значение най-често се употребяват частиците **все пак, все едно, все още**, а също и частиците **даже и дори**, чиято усилително-отделителна функция е отбелязана в най-новия тълковен речник на българския език¹⁸. Е. Георгиева определя посочените частици като най-ярки сигнализатори на ремата¹⁹.

Подчертавайки едно или друго (положително или отрицателно) условие, **въпреки** което се реализира действието на предикативната основа на изречението, частиците усложняват условните отношения, формирайки по този начин структури с условно-отстъпително значение. Напр.:

Дори при най-тежките страдания той не падаше духом (Н. Станева). *В разгара на лятото, дори при отсъствието на някои от най-гледаните предавания, телевизията ще продължи да ангажира част от свободното ни време* (вестник "Поглед").

Обстоятелственият израз с отстъпително значение с предлога **при** се употребява предимно в препозиция. Тази структурна особеност отличава изреченията с този предлог от всички разглеждани досега.

Друга отличителна особеност на предлога **при**, функциониращ в отстъпителен обстоятелствен израз, е неговата синтагматична ограниченост. Между обстоятелствения израз и предикативната основа на изречението се установяват отношения, които могат да бъдат определени като "несъвместимост между признаците на субекта и неговите действия". Поради тази причина предлогът **при** се съчетава най-често със съществителни, назоваващи черти на характера, физически качества, отношения между хората. Срв.:

При цялото ми уважение към тебе не мога да не се възмутя от постъпката ти (А. Теодоров). *Доне, при всичката си сиромашия, беше весел човек* (Елин Пелин). *При всички средства, всеотдайност, напрежение не ще възстановим най-важното: времето* (В. Мутафчиева).

В по-редки случаи предлогът **при** се съчетава и със съществителни, означаващи качества на неодушевени предмети. Напр.:

При цялата си необичайност находката в Есне е развълнувала особено африканистите (Б. Райнов).

Функционирайки в отстъпителни изречения, българският предлог **при** в значителна степен отстъпва по употребителност на предлозите **въпреки** и **независимо** от. В нашия материал той се среща в 6 % от всички отстъпителни изречения.

III. На равнище просто усложнено изречение отстъпителните отношения се установяват в конструкциите с обособени части на изречението и между еднородните части.

III. 1. Известно е, че основната функция на обособените определения е атрибутивната, но те могат да получат допълнително семантично натоварване, най-често изразявайки при това темпорални, причинни, условни, отстъпителни отношения. Допълнителният оттенък на отстъпително значение изразява несъвместимостта, дори противоположността между признаците на субекта и неговите действия. Смесовото изменение на признаковата характеристика променя синтактичната позиция на определението и именно в резултат на това "изместване" върху основното атрибутивно значение се наслоява допълнително отстъпително значение. Отстъпителните отношения се изразяват и от изречения с обособени предикативни определения. Известна е тяхната двупосочност — едновременно зависимост и от подлога, и от сказуемото в изречението. Именно тази тяхна двупосочност — да изпълняват и атрибутивна, и обстоятелствена функция — ги прави удобно средство за изразяване на допълнителна информация. Ще илюстрираме наблюденията си с изречения, в които обособените определения са изразени с различни части на речта.

Стара и безсмъртна, тази земя ни посрещаше с нещо ново (С. Северняк). Жените в Беден, тихи, скромни наглед, се оказаха нетимни за блясък (Н. Хайтов). Предпазлив друг път, наблюдателен и съобразителен, сега той ни махаше нетърпеливо с ръка (Ст. Дичев). Недохранени, неотпочинали, те трябваше отново да бягат (Ф. П.-Мутафова).

Когато в състава на обособения израз са частиците *даже*, *дори*, той става по-значим в комуникативно отношение, върху него пада логическото ударение, при това се изменя акцентната характеристика на цялата конструкция. Срв.:

(Знаех, че два пъти е бил майка ми). Но дори и мъртвопоин, той се въздържах да направи това пред мен или пред сестра ми (Л. Левчев). Даже и заключена, канцеларията ме плаши (К. Калчев).

Както в изреченията с отстъпителни обстоятелствени изрази, така и при обособените части идеята за противопоставяне, която е характерна за всички отстъпителни изречения, може да бъде актуализирана с помощта на частицата *все пак*. Напр.:

Продаван и предаван, изоставян и цинично осмиван, българският интелгент все пак с изненадваща вярност е следвал и служил на своя народ (Ив. Радев).

Обособените приложения изразяват допълнително отстъпително значение по-рядко. Известно е, че приложението изпълнява функцията на втора номинация на определяемия предмет, затова невинаги може семантически да бъде съотнесено със сказуемото. Приложенията изразяват отстъпителни отношения, когато не изпълняват идентифицираща функция, т. е. когато се отнасят към полупредикативните, квалифициращи части на изречението. Отстъпителните отношения се установяват със средствата на "скритата граматика". Релеватна е семантиката на съществителните. Признакът, характеризиращ субекта, е несъвместим с неговите действия, квалифицира се като неочакван и необоснован. Приложенията обикновено са разширени, затова по пълнота на информацията не отстъпват на сложните съставни с подчинено обстоятелствено за отстъпка. Срв.:

Сърдечни, мили хора, те бяха загубили безвъзвратно способността си да разбират родината и се разминаваха с нея (С. Северняк). Син на много имотни родители, честни, почитани от всякого, той беше стигнал до кърпичка (М. Георгиев). (Тя още не можеше да проумее) защо той, такъв търпелив, разумен и кротък мъж, така се докачи и разлюти от застъпничеството пред Киро (Г. Караславов).

Заслужава да бъде отбелязана една характерна особеност на конструкциите с обособено приложение. Несъответствието между признаковата характеристика на субекта и неговите действия се подчертава по-силно в случаите, когато в състава на разширеното приложение има членувано прилагателно. Срв.:

Той, обръгналият на болести лекар, до дъно изживяваше с нейното страдание безсилието си (Ст. Дичев). А и той с тях (с четите — В. Ч.) — той избягвалият да се намесва в противозаконни дела, преуспявалият, отдаденият на науката и на хуманността (Ст. Дичев).

Интересни са простите усложнени изречения, в които функционира неутралният отстъпителен съюз **макар** в контаминация с усилителната частица **и**. Много рядко се срещат съчетанията **ако и**, **ако ще и** /**би**/.

Съюзът **макар** и въвежда съгласувани и предикативни определения, по-рядко приложения и несъгласувани определения. Тъй като отстъпката се изразява посредством семантиката на съюза и се актуализира с усилителната частица **и**, семантиката на съществителните не е така релевантна, както в разгледаните по-горе изречения, в които обособените части са въведени безсъюзно. Срв.:

*Макар и близки другари, те се отличаваха по нрав (Т. Влайков). Макар и разкъсани от съперничества, завист, ревност, раздори и обиди, ние оставаме единни, непокътнати, като скала, опълчени срещу стихииите (Бл. Димитрова). А тя, революцията, **макар и** позакъсняла по тези места, вече вършеше работата си (М. Семов).*

Допълненията са силно прикрепени към главната част на изречението. Точно тази здрава връзка пречи както на обособяването, така и на парцелацията на допълненията. По тази причина примерите с обособени допълнения, между които са установени отстъпителни отношения, са единични. Напр.:

*Те трябва да живеят от нещо, **на** **макар и** от смъртта (Л. Левчев).*

III. 2. Между еднородните части на изречението отстъпката се изразява по-диференцирано. Когато са свързани чрез отстъпителни съюзи, еднородните части не са в обратно-следствени отношения, а най-често означават съвместими понятия с оттенък на ограничение или компенсиране на основния признак. Срв.:

*— Стани, сине! — с неочаквано ясен, **макар и** малко дрезгав глас отвърна бабичката (П. Вежинов). Целият му живот е изпълнен с **многобройни** пътувания, **макар и** **недълготрайни** (Вл. Голев). Светлокос мъж с доста обилна, **макар и** **побеляла** вече коса (Б. Райнов).*

В посочените по-горе примери отстъпката се неутрализира от по-широката категория “съпоставяне”.

Отстъпителни отношения се установяват и между именните части на съставното именно сказуемо. Напр.:

*Георги Миладинов беше великолепен, **макар и** необичаен Меркуцио (С. Северняк). Нощта беше все още лятна, **макар и** доста хладна (Д. Талев).*

Според нас конструкции като посочените по-горе е коректно да бъдат квалифицирани като преходни между простите и сложните изречения, образувани в резултат от елипса на връзката — * *Нощта беше все още лятна, макар че беше доста хладна.*

По-особено място заемат простите усложнени изречения, в които отстъпителната семантика е характерна за различните видове обстоятелствени пояснения. Основното обстоятелствено качествено-класифициращо значение се усложнява с допълнително отстъпително-ограничително. Най-често отстъпителната семантика характеризира две обстоятелствени пояснения за начин. Второто обстоятелствено пояснение дава оценъчна характеристика на първото. Срв.:

Идеите се избистряха постепенно, макар и бавно (Н. Станева). *Жената на главния редактор се засмя широко, макар и смутено* (Д. Цончев).

IV. Изложените наблюдения върху отстъпителните отношения в простото изречение в българския език и начините на изразяването им дават основание да бъдат направени следните изводи.

1. Най-разпространеният начин за изразяване на отстъпителните отношения в простото изречение в българския език е обстоятелственото пояснение за отстъпка. То се изразява чрез обстоятелствен израз с предлозите **въпреки**, **независимо от** и значително по-рядко **при**.

2. Посочените предлози като правило се съчетават с абстрактни съществителни. В зависимост от семантиката на съществителното в обстоятелствения израз и в предикативната основа на изречението отстъпителното значение се диференцира така: а) значение 'противоборство, сблъсък на субекта с определени обстоятелства, игнориране на тези обстоятелства'; б) значение 'съчетаване на два най-често несъвместими признака на субекта'; в) значение 'съвместяване на две явления, несъответстващи едно на друго'.

3. Когато се употребява за изразяване на отстъпителни отношения, предлогът **при** се съчетава със съществителни, характеризиращи микросвета на човека. Отстъпителният израз с предлога **при** се употребява в конструкции, в които субектът в основната част на изречението и в обстоятелствения израз е един и същ.

4. Освен за изразяване на отстъпително значение, предлогът **независимо от** се употребява и за изразяване на отстъпително-разделително значение. По това той се отличава от останалите предлози за отстъпка.

5. Отстъпката се актуализира чрез частици с аналогична семантика. Тяхната роля е незначителна в изреченията с еднозначните предлози и нараства забележимо в конструкциите с многозначния предлог **при**.

6. Отстъпителният обстоятелствен израз може да заема различни комуникативно-синтактични позиции. Но за него е най-характерна ролята на тема.

7. Простите изречения, съдържащи отстъпителен обстоятелствен израз, са съотносителни със сложното съставно изречение с подчинено обстоятелствено за отстъпка. Затова обстоятелственият израз лесно се трансформира в подчинено отстъпително изречение.

8. При изразяването на отстъпка в изреченията с обособени части е релевантна семантиката им. Отстъпителни отношения се установяват само между квалифициращите (полупредикативните) обособени части. Тъй като позиционните

особености на обособените изрази са резултат, а не причина за обособяването, в усложненото просто изречение позицията на обособената част не оказва влияние върху изразяването на отстъпителното значение.

9. Между еднородните части на изречението отстъпителни отношения се установяват тогава, когато един от членовете на еднородния ред изразява конкретен признак на субекта или обекта, а другият изразява негов допълнителен признак.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Ив. Момчилов. Граматика на новобългарския език. Фототипно издание. С., 1988.
- ² Ст. Младенов. Граматика на българския език. С., 1939.
- ³ П. Калканджиев. Българска граматика. Пловдив — София. Второ издание. 1938.
- ⁴ Н. Костов. Българска граматика. С., 1939.
- ⁵ А. Теодоров-Балан. Нова българска граматика. С., 1940.
- ⁶ Л. Андрейчин. Основна българска граматика. С., 1942.
- ⁷ Л. Андрейчин, М. Иванов, К. Попов. Съвременен български език. Част II. Учебник за I и II курс на учителските институти. С., 1957.
- ⁸ К. Попов. Съвременен български език. Синтаксис. С., 1963.
- ⁹ Граматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис. С., 1983.
- ¹⁰ Ив. Недев. Синтаксис на съвременния български книжовен език. С., 1992.
- ¹¹ Ив. Васева. Синтактична употреба на деепричастията. — Бълг. език, 1962, № 1, 2, с. 80 — 84.
- ¹² Е. Георгиева. Обособени части в българския книжовен език. С., 1964; Към въпроса за типологията на усложненото просто изречение. — Бълг. език., 1986, № 5, с. 418 — 423; Словоред на усложненото просто изречение. С., 1987.
- ¹³ З. Генадиева-Мутафчиева. Отстъпителните съюзи в съвременния български език. — Известия на Инст. за бълг. език, кн. XVI. С., 1968, с. 639 — 649.
- ¹⁴ Вж.: Г. А. Золотова. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М., 1982, с. 154.
- ¹⁵ Л. И. Каменева. Значение уступительности и средства его выражения в современном английском языке. Минск, 1975 (автореферат кандидатской диссертации), с. 8.
- ¹⁶ Вж.: Ст. Георгиев. Морфология на съвременния български книжовен език (неизменяеми думи). В. Търново, 1978, с. 67.
- ¹⁷ Вж.: Ю. С. Маслов. Грамматика болгарского языка. М., 1981, с. 321.
- ¹⁸ Речник на българския език, том IV. С., 1984, с. 11.
- ¹⁹ Е. Георгиева. Словоред на простото изречение в българския книжовен език. С., 1974, с. 92.